

С(КАЛМ.)2
Д-685
-343825-

XX

Доржун Басн

МИНИ
ОТК

С(калм)/2

Д685

Доржин Басң

МИНИ
ОТК

кр

ЦЕЛИННАЯ
РАЙОННАЯ
БИБЛИОТЕКА

Хальмг дегтр нарнач.
Элст 1968

НАРГ

МИНИ ОТК

Тегин цолд	7
Зэснглэ мейэрклн	12
Бодарин бурхн	19
Хойр нүр	24
Би хуц хэрүүлч болжана	30
Тегин шинрлт	45
Мини отк эндр	56

✓
✓
✓
✓
✓

30-4

до. 43

ДЭЭНЭ АЮЛЫН ЖИЛМҮДТ

Төрсидэн цергллн	73
Хөрн зурһан жил болад	95
...«Советск Хальмг» келжэнэ»	114

НУРВН ДОМГ

Экин дурн	127
Медрл бий дахдг, хот хорма дахдг	133
Дурн болн хар санан	140

ТӨРСКНДЭН ЦЕРГЛЛН

Мини өмн фотозург бээнэ. Терүнд, өндр тэвц деер тогтасн бумб бээнэ. Зөрмг, нег мөслсн чирэтэ, толһа нүцкн ээм деерэн көдрөвч хайчкн салдс, барун хартан автомат атхчкн зогсжана. Хажуднь бас нег-салдс толһа нүцкн, чөклж сууһад, хартан гүрмр цецгэс бэржэнэ. Бумблвин тэвц деернь: «1941—1945 жилмүдт Төрскэн харслһна Алдр дээнд мана төрскнэ сулдхврн болн ту-стан бээлһнэ төлэ дээлдэнд эмэн өгсн баатрмуд мөнк тууртха» гиж бичэтэ.

Тер үгмүдэс нүдэн дальтлгго халэхэд зогсжах улсин түрүн зерглэнэ нүүрт, цоохр картузта, хар күлттэ халь-мг залу бээнэ. Эн бумблв Калужск областин Куйбыше-вск района Рубеженка гидг селэнэ өөр бээх Нерн уга өндр деер тэвгдсмн. Шүлгч Михаил Матусовский, ком-позитор В. Баснер хойр бичсн «На Безымянной высо-те» гидг дуунас эн өндриг ода эмтн цуһар меднэ. Бум-блвин өөр зогсжах хальмг залу ода Приозерн района залһлдана эңгин начальник бээх Бога Санж.

Орсин һазрин дунд, нег Нерн уга өндр деер тэвгдсн тер бумб, хол хальмгин теегт һарч өссн Бога Санж хойрин хоорнд ямаран залһлдан бээдвн тегэд?...

...1966 жилин сентябрин дундур цаг. Хурдн поезд, намрин серүн салькиг өвцүһэрн өрж шуукрад, ар үзг темцэд шийгэд йовна. Самин шүдэр яралдсн сунһугин модд, шархлтсн теегмүд, цонхс, салас, һолмуд нүднэ харанд эрэ жирилээд, ард суһрад үлдэд йовна. Урһа модд, дэкн тег, энд-тенд холд күриж үзгдсн скирд өвсд, дэкн модд, рельсин залһлданд нег жиисэр тасрхан уга тоңшсн вагона төгөсн э. Цуг эн тоотыг халэн йовж, өмнк болх харһлцаг зогслго санж зүркнэ үүмсн Бога

Санжин нөөрнь күрлго, тасрхан уга тэмкин утаг бүргүлэд, вагона коридорин терзэр уда-удан ширтнэ. Эн поезд Санжиг давсн урдк хол цагурнь авч йовна. Хөрн хурвн жил урд болсн, үзсн хамган эн ода ухалад, санад, тодлад йовна. Энүнэ хавтхднь Калужск областин партин Куйбышевск райкомин илгэсн бичг йовна. Эн района Рубеженк гидг селэнэ өөр. Нерн уга өндр деер баатр-сибирякудт тэвсн бумб секлһнд ирж орлцтха гиж. Таниг, тер өндр деер болсн дээллдэнд орлцачиг-үржэнэвидн гиж тер бичгт келгджэнэ.

Калужск һазр. Таньл хотхрмуд, модд, цонхс. Зуг урдк дээнэ һалд хуухрж шатсн өггнь ода уга. Цуһар снгдан. Цуһар шин. Төгэлнд шин, төвкнүн жирһлин эмсхл.

Эн өдр эн Нерн уга өндр деер хөрн тавн миһнн күн хурв. Энүнд 139-ч дивизин командир йовсн генерал-майор Иосиф Константинович Кириллов, батальона комиссар йовсн майор Василий Боросенко, батальона парторг йовсн капитан Бога Санж, батальона комсорг йовсн, ода подполковник Петр Тумашев, дивизионн газетин редактор йовсн Николай Чайка харһж нег-негэн таньлцж, теврж үмслдв. Тодлврмуд, тодлврмуд... Тасрхан уга толһад орж ирэд бээсн санлмуд. Дээч үүрмүд... Эмднь, алгдснь, мана жирһлин төлэ эмэн эрвллго өгснь цуһар сангдна.

Көлэр йовснь ирдг, күрзэр дарулснь үзгддго... Көлэр йовснь ода ирэд, күрзэр дарулад, дүрсэрн үзгдшго болв чигн, нерднь кезэд чигн мартгдшго, туурмжнь кезэд чигн бөкшго дээч иньгүдтэн бумб босхж ачинь мөнкүрүлжэх кевнь эн. Бумб секлһн деер босж келсн улс, тер тоод бас Бога Санж терүнэ тускар келцхэв.

«Эднэ нердиг санжатн» — гиж бумбин тэвцин бөөр деер бичэтэ бээнэ. «Тер таньл биш поселкин өөр, Нерн уга өндр деер болсн догшн дэврлһиг бидн мартшговидн» гиж алгдсн дээч үүрмүдтэн эмд үлдснь хөрн хурвн жил болчкад хурж ирэд, амин андһаран өгцхэв. Иньгүдиннь цогц деер эдн толһаһан һудилһж кесгтэн зогсцхав. Героймудын баатр үүлдвриг эдн кезэд чигн мартшго болв.

Болв жирһлин турглан тасрхш. Эн улм делэд, өргжэд йовна. Баатрмуд төрскнэни төлэ эмэн өгсн һазр деер төвкнүн жирһлин нарн мандлна. Хаврин уйһн өдрмүдт торһан дун жиргнэ, өндр моддин саксисн ха-

мтхасд сержннн салькнд делсэд шивржннж хоорндан күүндсн болна. Хөвтэ бичкдүдин байрта дууллдан төгэлн күнкннэ. Эдн цуһар «баатрмудан бичэ марттн» гиж давтж келлдсн болна.

Тегэд эн героймудын кесн баатр үүлдврнь ямаран бээсмб, кезэ, ямаран бээдлд кегдсмб? Эн хамгиг тодр-хаһар келж өгхиг Бога Санжас би сурув.

Санжас минн медсн ним:

«Күндлгч үр Богаев С. Б.!

Партин Куйбышевск райком болн күч-көлсчнрин депутатнрин района Советин күцэгч комитет Таниг, 139-ч стрелковой дивизин ветераниг, мана райог сулдхлһнд орлцачиг Диилврин Өдрин байрла йөрөжәнэ.

Партин райком.

Района күцэгч комитет».

Эн бичгиг Санж хойрдад, һурвад умшв. Энүнэ зүркнь ханлтар болн байрар дүүрв.

Бас чигн открыткс, нань чигн бичгүд... Эдниг Санжн дээч үүрмүднь илгэсмн. Бичг болһн мендин дару, «Санж чи меднч...» гисн үгмүдэр эклнэ.

Медлго яахмн билэ!.. Меднэ... Нег чигн юмн мартгдад уга. Өцклдүр, өрүнэ болсн мет цуһар ухан-зүркнд ивтрэд, шингрэд орж одсн кевэрн, мөнт бийэрн тодлг-дна.

Санж агчмин зуур нүдән аняд, тодлхла, кезәнэ, хөр һар жил урд үзгдсн, эврэ цогцарн орлцсн хамг цугтан өмнь ирж тодрхаһар дарваж илдж үзгдв...

...Тер поселкин нернь Рубеженка. Өөрнь бээсн өндр эврэ нерн уга. Эн Қалужск областин Куйбышевск районд бэәнэ. Рубеженк селәнэ өөрк өндр туслц нерн уга болв чигн, терүнэ тускар һарһсн дууг олн жилин туршарт советск улс энкрлж дуулна. Эн дуунд, бийәсн даву хортна өмнәс, дегд күчр күнд, таг сохр харһу сө советск арвн нәәмн патриот яһж баатр, зөрмг кевәр ноолдсна тускар, мана салдсмудын өөдән ухан-серлин болн фронтд батар иньгллһнэ тускар келгднэ. Дууна үгмүдиг Санж санад оркхларн зүркнь үүмәд, кинь давхцад, махмуднь халуһар ирвәтрэд одна. Тер үгмүд чикнднь дәкн-дәкн давтгдсн болад бэәнэ...

«Унтржах одна герл мет,
Унж йовх ракет цээнэ,
Нег үзсн күн болвас
Насндан терүг мартхн уга.

Таньл биш поселкин өөр
Нерн уга өндр деер
Тиигхд болсн догшин дэврлһсиг
Төрүц тер мартхн уга...»

Үнн. Санж төрүц мартхш... Шатж одсн гермүдин онһалдсн терзмүд. Шүрүн салькнд көөгдэд бархлзад, тасрад-тасрад тунтрад, туугдсн үүлн, терүг буулад-буулад, дора бээх менгиг шүүрч авхар урньдж йовх хар тарвж мет, деерэс элкдж ирэд халун сумар зег татад ард-ардасн цувлдад одсн фашистск самолетс. Деерэс хайсн бомбсин хahrлһнд «пантер», «фердинандсин» күнд сумдын туслһнд зү тэвх теңкэн угаһар самчгдсн һазр, өткн хар угаһар уңһдад, олн жилэ насан барад, сүл эмсхлэн авчах модд. Терүнэс даву, хээрлт угаһар дэрвкжэх һалын зальд фашистнр эмдэр шатжах улсин зүрк ишкрүлсн хээкрлдэн... Эн хамгиг кен мартх?! Эн хамг үзсн күүнэ седкл уханас кезэ билрж һархв йир?!

Дуунд келгдснь, Бога Санжин уханд ода кевтэн тодлгдад, махмуднь ирвэтрж киит урсад, толһаннь үснь босад одсн йовдл 1943 жилин сентябрь сард болсмн.

Не, тиигэд, 1943 жилин намр. Деед үзгин фронт Смоленск-Рославльск дэврлһ кеж йовсн цаг. Тер фронтын һол дэврлһнэ үзгт дээллдж йовсн 10-ч ээрмин ханьд 139-ч стрелковой дивизь йовсн мөн.

Фронтын бээдл тиигхд йир жаңһрта болчкад күнд бээсмн. Гитлеровцнр ик-ик гидг харслтын белдвр кенэд, цуг өндрмүдиг болн селэдиг терүнэ төлэ олзлсмн. Өшөтнэ харслтын полоса болһн сөртэ сунһгар хаацлгдад, зэ-завср угаһар минс тэвгдсн. Эн һазрар нег чигн танк ивтрж орж чадшго, нег чигн күн келэн тэвж ишкж йовж чадшго гиж гитлеровцнр нээлжэсмн.

Тиигчкэд тегэд, 139-ч дивизь дэврлһ кех өмнк һазрнь тасрхан уга модта-улмта болад, техник уралан йовхд күчр күнд болжав. Кесг һол һатлж һарх төр терүн деер негдэд, улм күчрдэв. Тегэд чигн дэврлһн эклснэс авн эн дивизин дээчнр селэн болһна төлэ, өндр болһна төлэ күчр зүүньрднһу ноолда кех зөвтэ болв. Цергин уралан йовлһиг ямаран арһар болв чигн зогсахин төлэ

гитлеровцнр өдр болн кесг сөрүд дэврлн кенэд, манэ цергүдиг ик нигтэр товмудар хаһад бээв.. Дээлдэн өдртн чигн, сөөдн чигн номһрлго бээв.

139-ч дивизь болн терүнэ ханьд оргч 718-ч стрелковый полк тер дээнд ик гидг баатр, зөрмгин үлгүр үзүлв. Тер жилин август сард немр ирсн сибирякуд-коммунистнр нег үлү чадмг болн цухрлт уга гүжрмг кевэр ноолдихав. Түрүн болж сибирякуд Снопоть гидг һол deer бээх, Козловск гидг селэнэ төлэ дээлдэнд орв...

«Эн сө өшәтиг Козловка селәнәс көөж һарһмн» гисн закр авгдв. Тер закриг авчкад, 718-ч стрелковый полкин нег батальона парторг Бога Санж, кергтә хамг цаасдан шулуһар полевой түңгрцгтән дүрж авчкад, түрүн дэврлн кеж, хортна харслтыг таслх цергчнр тал адһв.

Дэврлнн кех цергин түрүн захиг хортнд медүлшгон төлэ, теднэ оньг тусм чигә нег чигн темдг өггдх зөв уга. Цуһар нувчар, бултнһуһар кегдх зөвтә. Күн нуһан тинилһж өндөж болшго. Тиим болхла, теднүр күрх күн ямаран эв-арһ олзлх зөвтә болх?

Санж һазр элкдж дэвн мөлкөд, агчмин дунд көгтә сунһуг мет өсрж цөөкн ишкмд гүүчкөд, дэкн һазр теврж киисәд, цаарандн бас дэвж мөлкөд, эмсхлн давхцад, амарн кийһән авн йовж, нүүрин цергин дээчнрүр күрәд ирв.

Нег салдсин өөр ирж киисн, кинь давхцад, зөвөрт үг келж чадлго, тагчг кевтв. Салдс чочн тусад, эргж хэләчкөд, Санжиг танькад, ормаж келв:

— Парторг!.. Ой, дәрк, эн һалв дотр нааран яһж күрвт?

«Тагчг бә» гисн докья һарарн өгчкөд, Санж өмөрән, өшәтн эзлж авсн, удл уга энүнә хажуд кевтх салдсмуд дэврлн кенәд, әмәрн шордад болв чигн һартан орулж авх зөвтә һазр тал хэләв. Тиим. Дән һару угаһар болхш. Терн кенд болвчн ил. Ода удл уга болх дэврлннд кесгн әмән өгхн, эн уралан шурһж орхар белн болад авчкн цергчнрт чигн, эднә батальона парторгд чигн ил медгднә. Иим цагла хар уга үнн седклин чик бүлән үгмүд, иткмж, өгсн өргмж кендн болв чигн кергтәг Санж меднә. Тер учрар чигн, эн чинртә цагла парторг адһж нааран ирсн лавта.

Немширин тасрхан уга хаяд бәәсн ракетс харнһу

сөөг гөрлгкэд, хама юн бээхиг илдкэд шатад, унтрад бээнэ.

— Немшнр үүмжэнэ... Фрицнр ээжэхнь ил,— гиж Санж арһул келв.

— Маниг дэврлһ кехэр бээхиг меджэдг болвзго эдн? — гиж салдс саглен ээтәһәр келв.

— Мана дэврлһн ямаран болдгиг эднчнь үзэд медчкн улс. Терүнэс саглад керг уга,— гиж Санж төвшүнәр келв....— Чи эврән альдасвч? Цергт удан церглжәнч,— гиж салдсас сурв.

— Би сибирякв, үр ах лейтенант. Цергт удан болад угав. Одахн, август сард ирсн улсла хамдан нааран ирлэв,— болж салдс хэрү өгв. Невчк тагчг бээжәһэд, олн үг келэд керг уга гисн дүртәһәр салдс немж келв: Дала ю келхв. Теслцхмдн лавта. Күцәхвидн...

— Эрк биш күцәхмн. Тенд юн болжахинь меджәнч? — гиж парторг фронтын цаад бийдк үзг тал өргәрн занһж зааж келв.— Фашистнр мана улсиг дүүжлж алжана. Танксин хаалһ хааж малтсн нүкд мана экч-дүүнрин, эк-эцкнрин, ачнр-зеенрин цогцар дүүрсн бээнэ. Тедн фашистнрин мухла болшгоһар седсн төлэдән эмнэс ханцсн улс. Өдр ирвэс тер цогцсин ова немгдэд йовна. Бидн эс адһхла, тер дәкэд чигн кедү немгдхинь меджәнч? Адһх зөвтәвидн, хэәмнь. Мана уралан кесн нег ишкдл болһн советск нег күүнә эм аврлһн. Манахс тенд маниг күләжәнэ. Не, менд харһлций,— гиж келэд парторг командиринәр биш, негл седкл харһсн үр-иньгинәр салдсин һариг атхчкад, сөөһин харһһуд нүднә харанас геедрэд йовад одв.

Салдс ардаснь хэләһэд, мишәв. Парторгин келсн үгин хөөн энүнә седклнь талваһад, өрчнь уудсн болад одв. Һартан бээсн автоматан улм батар атхад эн, өш-этнә бээсн һазрур нег мөслгч шийдвртәһәр хэләв. «Эндр бидн таднд гүрмитн өгхвидн» — гисн бат тоолвр дээчд орв. Эн хоорнд парторг дарук салдсурнь адһв. Хортна хасн товин сумн гииньсн, бөлвәлсн ээтәһәр хажуднь ирэд тусв. Санж арһта болхла һазрт шигдж орх дүртәһәр элкдж киисв. Хәһрсн сумна дүүрән толһаһинь диинрүлэд оркв. Эн, тиигэд чигн таг сохр харһһуд альхарн хойр нүдән халхлжаһад, эрә үрвэд, цааранднь көндрэд һарв. Ормдан удан кевтж болшго. Эн улсин кесгнь өрүндән һарх һариг үзлго чигн бээхмн. Ода...

минь эн тачалта агчмла теднд партин элчин үнн зүрк-ни иткмжин үгмүд дегд кергтэ. Терүг күргж келх күн парторг. Эн һазр деер, Эрэсэн цутхлңгин бичкэхэн энгд эн полкин, эн батальона цергчнрин кежэх дэн, һазр деер бөөх цуг үнн-чик улсин насн-жирһлин төлэ, күмни хөв-кишгин төлэ, өсгч бичкдүдин байрин төлэ, кегджэх дэн. Энүг салдс болһнд иткүлж, цээлһж, ухан-серлднь ивтрэж медүлж келж өгх кергтэ. Тиигчкэд тегэд, күн болһна седклд юн тачал, күсл болжахинь, ямаран ууь-рмж, ямаран килмж бээхинь бас медж авх кергтэ. Тер даалһвран күцэхэр батальона парторг Бога Санж иим харцһу сө, эн уста-улмта һазр деегүр элкдж, мөлкж йовх кевнь эн болжана.

Дарук салдс тал ирэд мендлчкэд Санж:

— Не, гертэсн бичг авчанч,— гиж сурв.

— Авчана,— гиж салдс хэрү өгв.

— Ю бичжэнэ теднчнь?

— Үр ах лейтенант, тенд чигн бас түрмишгнь манас баһ биш болх бээдлтэ,— гиж салдс илднь келв.— Күүкд улс, көгшдүд... көдлж чадх арһта күн ховр. Цуһар эн һэ болсн фашистһрэс көлтөстэ,— гиж салдс утар татж саналдв.

— Тиим. Цуһар дөөнэ уршг. Дэн болхла делкэ дээв-лнэ гидг эн. Энд чигн, тенд чигн күнд,— гиж парторг бас гүүнэр саначрхж зовжахан медүлж келв.— Болв чигн герүрн хэрх хаалһан бидн мартх зөв угавидн. Ти-им эсий?— гиж Санж келв.

— Тиимнь— тиимл. Болв чигн герүрн күрх мини хаалһ ода чигн хол. Тер Берлинэр дэврж һархмн. Нань төрүц ааль уга!— гиж келэд салдс һартан бөржэсн тэм-кэн хойр альхарн давхр халхлн, утар татж утаһинь ки-илв.

— Мана чидл эс күрхий?— гиж парторг сурв.

— Күрх зөвтэ. Эврэ һазрин эзн бөк гидмн. Бидн эврэ һазриннь эзн улсвидн. Бөк болх зөвтэвидн,— гиж салдс нег мөслсн дууһар хадлдаж келв.

— Чик. Бидн бөк болх зөвтэвидн. Тиигчкэд мана чидл өдр-сө ирвэс өсэд, немгдэд, батрад йовхмн!..

— Танд йир икэр ханжанав, үр парторг. Тана келсн үг мини седклд ю үүдэсиг медлтн! Лавта диилхвидн! Хаалһ кеду хол болвчнь гер күртлэн күрхвидн!— гиж Санжин тохаһас дээч чаңһур атхад, келсэн батлж ит-күлв.

Дэврлн эклх цаг өөрдэд ирв. Удл уга, цөргө өмн зах дээр улан ракет сөөхин харнху теңгүр өөдөн солһт-рж харчкад, сервкүл мет тоһшрад, цацгдад одв. Терүг дахлдн, олн зүсн үзгэс харсн: «Уралан! Ура-а-а!» гисн дун негдэд, серүн аһарт дүүрэн болад делвэд одв. Терүг дахлдн гранатсин хәһрлһн, пулеметсин, автоматсин тар-жһнлһн, әмтнә хоолын дун, гүүлдн көлин ә цуһар негдәд ниргәд одв.

718-ч стрелковый полкас, ах сержант Денисов командлсн баг улс-нәәмн коммунист-сибирякуд Қозловка селәнүр түрүн болж орж ирв. Селән советск цөргин һарт орад, эврә өнр бүләрн хәрү нийлв. Ода — Рубеженка гидг селән өмн билә. Немшнр тенд ик батлвр кесмн. Терүнә һоллгчнь 224,1 гидг өндр билә.

Хортна зуунһрнху өөрглһиг нуһлад, 139-ч дивизин цөргүд Десна гидг һолур өөрдәд һарад ирв.

Эн саамла, Бога Санж батальон парторг йовсн цөргчир дунд, өшәтнә ул тал ивтрж орх зөрмг тоолвр үүдв. Сибирякуд-дәәчнр тиим зөрмг шиидвр кецхәв. Хортна ул тал йовх багиг баһ лейтенант Евгений Иванович Порошин толһалх зөвтә болж һарч. Тиим сурвр бәәхиг еоцсн, дивизин командир Кириллов Порошиниг иртхә гиж дуудулв.

Дивизин командир баһ лейтенант тал зөвәр удан шилтәд хәләжәһәд келв:

— Нааран өөрдтн. Хортна ул тал йовултха гиж та сурлт?

— Э, бидн сурлавидн...

— Кентә йовхмт?

— Сибирякудтә.

— Теднтн ицгтә улсий? Тедниг та сәәнәр меднт?

— Меднә. Ицгтә улс.

Кириллов баһ лейтенантиг ажглжах дүртәһәр толһасн әвн тавг күртлнь ширтж хәләжәһәд, келв:

— Тана йовдл лавта күцмжтә болх гиж батар ицжәнт?

— Ицжәнә. Әмн-цогцан әрвлшговидн,— зөрсән күцәхивидн,— гиж Порошин хадлдаж келв.

— Не, тиим болхла, терүгән ямаран кевәр күцәхәр седжәхән тодрхаһар цәәлһж өгтн,— гиж дивизин командир келв.

— Энүнә һол күслнь — өрүнднь, дивизь дэврлн эклсн саамла, 224,1-ч болн эргнд бәәсн өндрмүдиг авхар кесн

дээллдэг амрдулх төр. Сөөднь, мана цөргүд халһ кесн саамла бидн, шууган дотр, фронтыг һатлад, өшөтнэ улд күрэд, сэн орм эзлж авчкад, бултһуһар харул кеһэд, өр цээхин кемд, хортна хадг средствс болн эмд чидл альд бээхинь медж авхвидн. Тегэд манахс артиллерэр болн минометсар альдаран хахинь докьяһар зааж өгхвидн. Өшөтнэ залһлдана линейиг таслхвидн, тедн цөргөн һардлһиг салвлхвидн, теднэ зерглэнд үүмэ татад, арһта болхла 224,1 гидг өндриг эзлж авхвидн.

Эн зөрмг зурад дивизин штаб дала ик сольвр орулсн уга. Дивизин командованьд күргж келхэс урд эврэ батальондан, 718-ч полдан селвлцэд, сээнэр күүндэд тоолад авчкн төлөдөн, зура урдас немгдэд, күцэгдэд, чиклгдэд, белдгдсн төр болж тохрсмн.

Эн баг фронт һатлх цагт товмудар болн минометсар халһн күчлгдх болж һарв. Өшөтн сөрүд дэврлһ кесн цагт, тедниг ямаран кевэр тосхнь диглж йилһгдв. Ямаран докьяһар зэңг өгхиг залһлдачнр диглж белдв. Эн операц сентябрин 13-с 14-үр оргч сө кегдх болж темдг-лгдв.

Темдглсн цаг ирв. Тер сө бүркг, нүд чичм харһу болв. Хэлэхд — төгөлц төвшүн, тагчг, болж медгднэ. Болв фронтин һазрт иим тагчк бээдлэс даву седклиг үүмүлгч юмн уга болна. Негл минь ода хаһрлт күрж-цнх гисн тоолвр күүнэ ухаг авлна.

Өшөтн ю чигн меджэдго болх гиж тоолж болхмн. Болв үндэн болхла, мел тиим биш. Өшөтн үрглжэсмн биш.

Цуһар, дивизин командир Кирилловас авн батальона парторг Бога Санж күртл нег тоолврта, нег килмжтэ бээцхэлэ: цуг белний? — гиж нег-негнэсн сурлдна. Эн ик зеткртэ дээнэ даалһврик үүрмүднь сээнэр күцэтхэ гиһэд күн болһн эврэ седклэн келнэ. Юуһар теднд дөң болхан эдн хээлднэ. Чидл күрсэн цугтнь күн болһн кех седклтэ.

«Сар» гидг нертэ радиостанц теднд цөрглхмн. Тернь бас белн.

Цаг ирв. Баһ лейтенант Порошин полкин командир тал ирв. Энүнэ баг — эврэ сэн дурарн йовжах арвн нэ-эмн коммунист даалһвр күцэхэр һарч йовхдан белнэ тускар келв. Полкин командир подполковник Салов тер багд йовжах улсла күүндэд, даалһврин ик чинрик темдглэд, йөрөнэд, хаалһднь үдшэж һарһв.

718-ч полкин разведчикүд болн сапермүд тедниг да-
хад, минмүд тэвсн һазрар жим хаалһ цеврлж өгөд, сөр-
тэ сунһуг хаациг теслэд, хаалһднь орулв. Эн саамла ке-
сг зун товмудын болн минометсин халһн сөөһин тагчгиг
эвдв. Дивизин, полкин, батальона командлгч улс агчм
болһн соңсхвр күлэж, нөр-хол угаһар суулдв. Батальон
парторг Бога Санж чигн бас тедн метэр, дээнэһэр белн
кевэрн, күцц хувцтаһан нааран-цааран йовднна. Тов-
мудын сумна хаһрсн э улм бүтнһү болад, цаарлад, хол-
дсн болад йовна. «Манахс фронтын линиг һатлж одсн
бөөдлтэ» гиж дотран санад Санж, хавтхасн хустг һар-
һж авад, амндан бөөсн тэмкдэн һал орулхар седхлэ,
хустгин һал тэмкин үзүрлэ харһж өглгө бээв. «Ода яһ-
жана гидгнь энви, дэрк» гиж бийнь бийдэн арһул келч-
кэд, хустган унтрачкад, амндан бөөсн тэмкэн авад шив-
чкэд, нааран-цааран йовдннв. Тиигжэһэд ормдан таг
зогсчкад, чикэн өгөд цоцна. Өшөтнэ халхас э һарчахнь
медгдхш.

Хөр шаху минут болсна хөөн, герлтдг ракетс өөдөн
цөөж нислһнь улм олн болад ирв. Мана цөргүдин хал-
хас халһн улм икджэхнь соңсгдна. Энд «бах», тенд
«бах» гисн э хоорндан негдэд лукшна. Һал хаалһс сөө-
һин харһнуд ардан сүл татад, зеегтрсн мөрөн үлдэһэд
дара-дарандан йовлдад бөөхнь үзгднэ.

»Халһан зогсатн» гиж Порошин докъя өгв. Хамгин
ээмшгтэ хаалһ даvb гиж тоолгджала. Порошин эврәннь
улстаһан өшөтнэ харслтын өмн захиг һатлад һарч одсн
боллта. Генткн Порошин үүмэтэ зэңг өгв: «Маниг мед-
чксн бөөдлтэ».

Радист авч ирсн тиим соңсхврин хөөн командн пун-
ктд нам-чим тагчг болад одв. Юн болж одсинь медхэр
цуһар чирмэлдв. Радист дэкэд ю соңсххиг адһж күлэл-
дв. Тенд, фронтын ца юн болжах?! Өшөтн ю кехэр бэ-
эдг болх?! Төгэлц мел тагчг болад одв. Зугл фронтын
түрүн захд тасрхан уга өөдөн нисж һарад, хэрү дорак-
шлж бун йовж унтрад бөөсн ракетс үзгднэ. «Сар»,
«Сар» гиж ген угаһар дуудсн радистин дун соңсгдна.

Иигж юм күлэсн йир генэртэ тачалта болна. Энүнэ
ормд эврэ бийэрн тенд, түрүн нүүрт йовад, дэврлһнд
орснь амр. Иим тоолвр ода цуһараг эзлжэхнь ил.

Генткн: «Би — Сарв»... Маниг үзчкв. Дээлджэнэви-
дн» гисн үг наушникд соңсгдв. Радист ормасн өсрэд
босв. Тиигчкэд радион э тасрад одв.

Мана багиг цагаснь урд өшөтн үзчксь медгдв. Халдсн ээхэр, мана дээчнр өшөтнэ улд альд дээллдэ кеджэ хиг медхр седклэ — юмн болж өгхш. Герлэр зэнгин темдг өгх гинэд ширтсн нүднэ харанд юн чигн үзгдхш.

Чидлэс үлү хортнла харһсна хөөн Порошин эврэ улстаһан, урдас темдглсн талдан хаалһин негэр хэрж ирх гинэд күлэхлэ — күн ирхш.

Удл уга, хортна харслтын гүүнд болжах дээллдэн улм өсэд ирв. 224,1 гисн өндр тал тер болж йовхнь медгдэд бээв. Хортна товмуд болн минометс тал манахс хацхав. Дээллдэнэ ээхэр болхла, гитлеровцнр мана бичкн баг тал кесг холван үлү чидл зөрүлж тэвсн дүртэ.

Нерн уга өндр деер сөөни туршарт тер бээр бэрлдэн болв. Энд, советск төрскндэн үнн итклтэ арвн нээмн коммунист мана һазрур ховдг седклтәһэр булахар ирсн хортна өмнэс эврәннь зөргин селмән зөрүлж сельвлдүлжэх цаг билэ.

Манһдур өрүнднь мана цөргүд дэврлһнд орад, хортна фронтиг таслад, 224,1 гидг өндрүр күрхлэ, тер сө советск арвн нээмн патриотнр хойр рота шаху гитлеровцнрла ямаран сүртэ кевэр бээр бэрлдснь медгдв. Өндрин кецд хойр зу шаху фашистнр үклән олж. Харһсн сумд өндр деерк һазриг сар-самч кеж синчж. 718-ч полкин зөрмг дээчнр-коммунистнр эврэ советск төрскндэн үнн энкрән болн иткмжтәһән эврэ хару эмэрн, халун цусарн баттаһар иткүлв. Тедн мана уханас, мана зүркнэс кезэд чигн хөөһж һаршго болж мөнк цагт үлдхмн...

Бога Санж хөрн дөрвн жил урд болсн баатр үүлдврн туужан тийгж келж төгсөчкэд, хойр альхарн шанаһан түшэд, нүдән аняд, зөвөр удан цагт һудиж суув. Бичигн дав деерән амнасм үг һарч өглго тагчкрув. Кен медхв, эн саамла эн, һучхн наста, батальона парторг, ах лейтенант холдк тер сентябрьск сө толһа кецәлһж чадлго яһж үүмжәсэн, тер Нерн уга өндр деер әмн-цогцарн эврәннь нерән оньдинд мөнкүрлсн дээч үүрмүдән ода анята нүднэ зовк дотран үзж бээдг чигн биз.

Күүнэ шархин шавиг маажхла махмудт өвдкүртэ. Күүнэ седклин шавиг көндөхлэ тавгин бор көрснәс авн толһан экнэ шар хальсн күртл менрлһтэ болчкад шарклата. Олн жил урд көләрн йовад, һарарн бәрэд, нүдәрн үзэд, цаг давад, седклин гүүнд цаарлсн туужиг сда кевтнь шинәс сергәж келчкэд, толһаднь тернь будн-

һрад, седкльн уйдад, чеежнь хавчгдж чигн бээдг болх. Күн гисн юмн моһл шаврар элдэд кечкен моһлцг цокц биш. Күн гисн — әмд махмудта, халун цуста, толһад тоолдг серлтә үүдәмж. Баатрхж чигн чадна, уйдж чигн чадна, киитркж чигн саам харһна, саначрх чигн йовдл учрна. Уурлх чигн уршг бәәнә, гейүрх чигн агчм ирнә.

Эн тоот цуһар минь ода эн, мини өмн суусн, хорн киит чигн үзсн, халун ширмн һаң чигн даасн, байр ямаран өргмжтә болдгиг, медсн, зовлң ямаран һашута болдгт тессн, үснь буурлтад одсн күүнә дотр бийднь ода дүүрәд үүмжәх болж нанд медгдв.

Болв нег цагт Санж килмж гидгиг меддго баһ дүүвр наста бәәсн болжахгов. Тиим насндан күн нарн дорк байр болн жирһл, төгәлңгдк у делкә, унятртсн серүн аһар, орчлңгин ке сәәхн хамг цуһар мини болх, нанд белн кевәр күртх гисн седкләр дүүрхәс биш, талдан юмн үзгдх уга гисн нәәлтә болх болж сангдна. Болв Санжин бичкнд түүнәс талдан болв.

Көтчнр әәмгтә Бога бүлд миңһн йисн зун арвн һурвдгч жилд көвүн һарад, Санж гидг нерн өггдсмн. Эн көвүн жил әрә давад, талт-мулт тавглж һазр ишкәд йовжасн саамла Бог өңгрв. Көвүн экини сүл таалмж болад үлдв.

Санжиг арвн настад, орс селәнә баячуд Көтчнр әәмгин һазрт малан хәрүлх бәәр хулдж, тер малыг хәрүлх яльчнр нәәмәдлж авхар хәәв. Угаты экнь отхн көвүһән һараснь көтлж авад һарв. Угаты бүлд геснә өлг авхин төлә баячудт заргдхас даву арһ уга болж һарв. Амрсн кел-ам уга көвүһән күүнә һазра орс байнд зарцд өгхәр седжәх экиннь дотр зовлң кир-кемжән уга дала болжахгов. Тер бийнь, талдан арһ альд бәәхв! Бичкн болвчнь олснь өлг болх. Деер теңгрәс хот күүнә амнд эврән заядар унж иршго. Баһасн авн уга-түрүнд өссн экнь терүг бийнь сәәнәр меднә. Күч-көлсәрн гесән тежәх кергтә.

Малын эзн Романов байн, хойр заһрмгнь өргнәни талькд күрч шавшсн, жоомгнь мөрнә саңна мет хооран тохшрж кевтсн, хатханчг бичә хатхтха гийһәд ноһана үкрин туульцар будчкад хаалһин тоосн деер ишкәд хойр көлиннь тавгтан хурһн зузан гилтә көкрңһү өңгтә әәрс урһачкән, киисән әрә дарсн киртәд борлж одсн бөс

киилгтэ, шилвиннь деед захца көк шодраг шалврта, наснани кирцэнэс нурһнь маштг моһлцг шар көвүн, негл урлдана мөр шинжлжэх метэр нааран-цааран эргүлж хэлэв.

— Тегэд энчн үнндэн арвтай ?Яһсн маштг нурһта юмби энчнь? — гиж нээмэдлхэр бээх «эзн» сурв.

— Я яһлав, үн келжэнэв... һарх нарн эн, арвта көвүн,— болж экнь бел кесн бусрг эрэтэ болрж одсн альчураарн чирэһэн арчн, орсур ширтв.

— Үүнэсчнь үкр ээхий тегэд? — гиж орс мусг инэн толһаһан сексрж келв.

— Ээх. Ээлго яахмн билэ. Ик довуныг атхулад оркхла аэх бээтхэ, орх һазран олж чадхн уга... Тиигчкэд энтн, хурдн бийнь. Көл нүцкэр гүн гиж дасчкесн юмн. Шоодрагин үкрин ард орсн хөөн, мини шар, тө ишкүлшго күн болжана,— гиж борзцта альхарн экнь көвүнэни толһа илв.

— Не, сэн. Авнав. Зуг арвта көвүнэ шаңгнь бүдүн күүнэлэ эдл болшгог меджэхговч?

— Меджэнэ, меджэнэ. Эдл болшго. Болв чигн...

— Болв чигн кедү шаңг өгхэн эврэн меднэвидн,— болж Романов Санжин экин үгиг күцц келүллго таслв...

Бога Санжин күч-көлснэ хаалһнь тиигж эклсмн. Тиигэд хойр жилд эн һартан ут довуныгта баячудын малын ард дахв.

Хальмгин теегин холд бээх хотд, аэмгүдэр Советин йосна нилч делвж медгдэд, урднь сурһуль-эрдм уга, харһуд бээсн улст серл орулад, иргч цагт итклһиг улм батлад ирв. «Ода бичг-тамһ даслһн угаһар холд оч болшго. Цагин бээдл өдр, сар ирвэс хүврэд йовна. Көвүнэн школд өгх кергтэч»,— гиһэд келэд бээсн хотн-хоша улсин селвгт бактад Санжин экнь, орсин ялчаснь һарһж авад, Баһ-Дөрвдэ школ тал энүг илгэв. Эн 1925жил билэ. Тиигж, арвн хойр нас күцчкэд Санж-борхшад бэәсн сурһульч болж негдгч класст орсмн.

Миһнн йисн зун һучн хойрдгч жил ШКМ-н долан класс төгсэхлән, комсомолын района комитет Бога Санжиг совхозин комсомольск ячейкин сеглэтрин көдлмшт илгэв. Терүнэс авн энүнэ насн-цогц комсомолын бээдл-жириһлэ олн жилд тасрхан уга залһлдата болв һучн тавдгч жил Советск цергин зерглэнд мордад, тендэн полковой школ төгсәһэд, сержант ямта, отделенэ командир нер зүүһэд, хойр жил болад хәрж ирсн Бога

Санжиг Сарпинск комсомольцнр районани комитетин хойрдгч сeглэрт сунцхав. Тер цагас авн Санж барин кeдлмшт орлцад, газетмудт селькор болад бичэд бээв.

Хөөннь барин халхар эн шишлн кeдлх цагнь ирв. 1938 жилин намр ВЛКСМ-н таңһчин комитет Бога Санжиг газетин кeдлмшт илгэв. Тиигж эн республиканск «Улан Баһчуд» газетин комсомольск бээдл-жирһлин эңгин толһач болж кeдлв. Тер саамларн эн бас ВЛКСМ-н Элст балһсна комитетд штатн биш сeглэтр билэ. Баһчудла ээлтэ, шулун-шудрмг, келсндэн күрдг эн көвүг балһсна комсомольцнр икэр таасцхав. Энүнлэ харһад, ухан-седклдэн бээсн хамган илднь келэд, сүв-селвгэн авлцхдан тедн ик дурта болдмн. Тегэд чигн дарани конференц деерэн Элстин комсомольцнр Бога Санжиг балһсна комитетин негдгч сeглэрт сунцһсь — эвтэ зөвтэ юмн бээсмн.

Дөддгч жилин эклцэр Бога Санж эврэ сэн дуран сунцад, Советск Цергт кадровой цeрглһнд мордв. Терүнэс авн бүкл долан жилин туршарт энүнэ насн-жирһнь Төрскэн харсачирин бээдл-жирһллэ, теднэ сурһульля, цeрглһнлэ, медрллэ ханцг уга залһлдата болв. «Цергт политрук салдсин эмнь» гиж хара зөнгдэн келгдхш. Мел дигтэ, Тең деерк Ростов балһснд политкeдлэчирин жилэ школ төгсэчкeд Санж «салдсин эмн болгч» кeдлмшт — ротын политрук болж цeрглв...

Миңһн йисн зун дөчн негдгч жилин июнь сарин 21 өрүниг, сөөһин бомбардировчн 719-ч полкин комсомольск бюрон даалһврта сeглэтр бээсэн Бога Санж тодлж келнэ.

...Минь өцклдүр чилгр теңгрт төвкнүн цагин нарн мандлжала. Төгэлн болжах нэр-наадн, инэдн-дөгөн, дунби тасрхан уга чилшго болж медгджэлэ. Арвдгч класс чилэсн баһчуд альк институтд одхинь тускар сөөни туршар зүтклдэ кежэлэ. Алтн торһан жирглһн модна савһр хамтхасд дотр тасрхан уга һарчала. Дурлсн зүркдиг авлгч цецгэс кевсрж шар цоохртад, жөөлн салькнд уйһн кевэр нөөхлж, эмтнд байр белглжэлэ.

Эндр?! Эндр, негхн сө давсна хөөн, цуһар ондарад одв. Мандлжасн герлтэ нарна нааһур ханшг үнртэ хар үүлн халһрж бүркгдв. Нэр-наадиг, инэдн-дөгөнэ дуриг атхр өңгтэ эмтнэ чирэ халхлв. Төгслт уга болж медгджэсн ду-бииһин ээг, үр-садан, элгн-садан үлдөһөд, үз-үр-йозур уга, үүмэтэ догшин хаалһд авалян үдшөжэх

гергдин мегшсн, зондсн уульлнн дарв. Алык институтд одхан шүүж авчасн багчуд, аттестатан авдрин йоралд тэвчкэд, комсомольск билетэн атхж авад, военкомат темцлдв. Алтн торхан жирхлннэ айсиг, мецг хээж мегшсн, цус-мах мөрөдсн хар керэн бээглнн сольв. Дурлсн зүркдиг авлгч халхрж нээхлжэсн цецгэн дүрсиг, бомб, товин халхрлннла харһад, ац, хамтхаснь цуһар шулгдад үлдсн, хуухрад харлж одсн модд, падрсн түүмрин һалд шатад харлж одсн һазрин дүрсн хальчлв.

Делкэг дээвлүлгч дэн иигэд эклэд бээхнь эн болв. Кесгнь эки авгтан энүг иткл уга бээв. Болв авиационн полкин комсомольск бюрон сеглэтр Бога Санж энүг иткшгоһар седсн бийнь, төгэлц халхржах товин сумд, бомбс, үүрмүдин үкл үзэ бээж, терүг итклго бээдг арһ уга болв.

Төрскэн харслһна Алдр дээнэ хаалһ советск улст, тер тоод бас Бога Санжд тиим кевэр эклв. Эн хаалһ йир ут болчкад кецү күнд болж харв. Дээллдэн... Зөрмг бээр бэрлдэн, һашута, һундлта кевэр хооран цухрлһн. Дәкн дээллдэн... Бас чигн хооран цухрлһн. Өшәтнә һарт үлдсн советск балһсд Киев, Смоленск... Витебск... то-томж уга кесг олн деревньс. Күрн улан заяяр падрсн түүрмүд... Үүрмүдин үкл. Толһа өндәлһлго дегерәс хайсн бомбин халхрлһн. Халун һалар цольгсн пулеметсин болн автоматсин халһн. Хаалһд, хаалһ угаһар, әм арһдад, йовһн, нүцкәр нилх үрдән һартан бәрж теврсн, өдрә күмсән сүүвдәд, дорд үзгүр, советск улс бээх бээрнүр өдр-сә уга, иләр чигн, бултмжар чигн ард-ардасн цувлдсн, нүднән доһлц нульмста улс. Әжгәрәд үлдсн селәдт, күңкркәһән өөдән сунһж уулын хуцсн нохасин дун, күүнә бара ядж хурдлсн миисмүдин мээллһн... Өндр моднд дүүжлгдж унжсн советск улсин цогцс-цуг эн тоотиг Бога Санж фронтын ут хаалһд тавлж үзв.

Үсн босад, зүркн шаркрад, хоолд хот орж өглго шуукрулад йовб. Цуг эн хамгин учр-үндсинь салдсмудт цәәлһж өгәд, ротин политрук, дәкәд батальона парторг Бога Санж, советск улс аштнь фашистһриг лавта күүчж, гитлеровциһриг эврә һазрасн көөж һарһж, диилвр, алдр диилвр күцхиг лавлж иткүлж, өргмж үүдәж, дәәнд гүжрмг, зөрмг болдгиг дасхж, тасрхан уга политическ цәәлһврин кәдлмш кәж йовв...

Өшәтн Ржевур өөрдәд ирв. Цааранднь цухрдг һазр үлдсн уга. Ард бийд Москва, өмн бийд-өшәтнә зә-завср

уга цөргүд болн дээнэ техник. Фашистниг советск хотл балһсн тал тэвж болшго.

Орсин кезэнк эн балһсна өөр советск салдсмуд кецү догшин дээллдэс тесж дааһад, өшөтиг сөргж зогсав. Хортна дэврлһн өдр-сө уга зогслго болв. Үкснәннь цогц деегүр гитлеровцир уралан һалзурж шураһад бээв. Эмти бээх бээрн болһн кесг сааж һарас һарт орв. Ишкм һазр болһниг мана дээчир эврәннь халун цусарн цутхж харсв. Эн дээнд баатр — зөрмг үүлдвр һарһсндан хальмг теегин үрн Бога Санж «Улан Одн» орденэр ачлгдв.

Дөчн һурвдгч жил мана цөргүд цуг фронтар дэврлһнд орцхав. Зүркни зовлнтаһар үлдөһэд, хооран цухрж һарсн ормсар Бога Санж ода седклин өргмжтөһөр, дииврин байртаһар дэврж һарч йовв. Витебск, Смоленск..., Кесг-кесг олн балһсд, поселкс, селэд... фашистск тамас мөлтрсн олн-олн улсин байр. Энрлһтэ түңшлһнэс хөөһсн теегмүд, толһас, өндрмүд, модд. Тер тоод бас санлас кезэд чигн һаршго болж үлдсн Рубеженка селән, терүнэ өөр бээх Нерн уга өндр...

Эн дээллдэнд баатр зөрмг кевэр орлцсндан Бога Санж хойрдгч «Улан Одн» орденэр ачлгдв.

Деед үзгт дән төгсв. Фашистск Германь диилгдв. Гитлеровск цөргүд күүчгдв. Советск Цөрг европейск олн келн улсиг гитлеризмин тамта дажрлһнас аврч авв.

Мана Советск орн-нутг урднь күмни туужд кезэд чигн үзгдэд уга һалзу, догшин дээллдэнд, хөөтндән мөңк мартгдшго Алдр Диилвр бэрв.

Тер бийнь чигн хальмгин өргн теегэс авн эклсн Бога Санжин дээнэ хаалһ эн диилврэр төгсшго заята санж. 183-ч стрелковый дивизин ханьд капитан Бога Санж орн-нутгиг Деед үзгэснь хамгин дорд захурнь һатлад, японск самураймудла күрч дээллдх зөвтө болв. Ик Хаңһан өндр даваһ һатлсн дээнэ кесг ут хаалһст Санжин һосна тавгин мөр үлдв. Энүнэ эврәннь өрчд бээх ачллһс деер «Зөргин төлө», «Германиг диилснэ төлө», «Япониг диилснэ төлө» зүүлһгдсн медальмуд немгдв...

Тэвн нээмдгч жилин хавр өнгрэд, зунин түрүн өөрдж йовх саамла би редакцин даалһврар Сарпинск районд одад, тендэсн хэрүд хаалһдан, Приозерн района Со-

ветское селэнэс барун-ардагшанднь арв шаху дууна һа-
зрт бөөх, «Сухотинский» совхозин негдгч фермэр орад
һарсл чигн гинһэд, дэврж ирүв. Тиигхд ферм шин тогтсн,
тосхлт эклж кегджэсн, альнь чигн тату-тартг, нег үлү
гермд бөөрх модн, оралх шифер ик хээвр болжасн цаг
билэ.

Баахн салан ам көөһэд, тенд, об-товар бэрсн, бэр-
жэх гермүд, шин тэвчксн герин сүүр,—тедн эргнд амр-
сн күн үзгдхш. Өвс хадлһна гүргү цаг билэ. Эмтн нур-
һлж кеер, көдлмшт йовх дүртэ. Фермин захур орж йо-
вхла харһсн түрүн күүнэс: «фермин конторнь альд бээ-
нэ?»—гйж сурхлам,—«минь тер бээсн гер тер»—гйж,
салан өмн амнд бээсн баахн гер тал заав. Контор ги-
снь—шавр кирпичер шин бэрсн, солоом тэвэд шалдсн
һазак шалдарнь ирзэлдэд утулн-көндлн шуурч-шуурч
одсн, тер шалдар дотрас, хүүкр өвгнэ сахл мет солоом
сөрсэлдсн гер. Терзднь рамс тэвгдж, зуг шиллгдэд уга.
Һазань үүдн чигн тэвгдэд уга.

Намаг һазань ирэд зогсхла, контор дотр зөвэр шү-
рүһэр эмтн күүнджэх дун шил уга терзэр нанд тодрха-
һар соңсгдад бээв. Заядар би тотхн тусад, герүр орхдан
адһл уга, түдэд зогсув. Кен хоорнд тиим күүндвр һар-
чахиг эс меджэх нанд, генткн деерэснь көсрэ күн орж
ирхлэ эвго болх гисн тоолвр орв.

— Та мел намаг ормас ормур көөхэс талдан юм ме-
дхшт!...—гисн өөд авсн дун соңсгдв.

— Һанцхн чамаг бишл. Кергтэ болхла — кениг бо-
лв чигн тиигх зөвтэ юмн. Кергтэ болхла яһнач? Керг
ахлдмн,—гйж төвшүн дун хэрү өгв.

— Тегэд, Эренжэниг яһад эс тигэлэн илгэнэт? Юу-
һарн би түүнэс дорв?

— Кен дор, кен дееринь бидн ода йилһжэхшвидн.
Эрнжэниг тигэлэн йов гихлэ, тер бас, чамаг юнгад эс
илгэнэт гихлэ, би ю келхв? — болж одак төвшүн дун хэ-
рү өгв.

Акад юмн? Соңсгдсн дун. Кезэ үүг би соңслави? Кен
болхв эн? — гисн санл нанд орв.— Яһсн таньл думби?...

— Уга би тракторан хайшгов... Күүнд өгшгов. Те-
рүгитн кешгов,—гйж түрүнк күн келв.

Зөвэр түджәһэд, дэкн адһм угаһар, төвөр келсн үг-
мүд соңсгдв:

— Чамас талдан тер комбайниг ясж кеж чаддг күн
уга. Удл уга тэрэн болхла, юуһарн бидн хураж авхмб?

Аш сүүлднь терчнь чини күч-көлснлм. Һазринь хаһлчи? Хаһлла. Хавра тэрлчи? Тэрлэ. Тегэд ода урһаж авчкад, хураж авлго хайчкхла чамд харм большгови? Тэрсэн хаддг гидг хальмг үлгүр бээдмн, терүг соңсж йовлчи?

Эн үгд өгдг белн хэрү тернь олж чаджах бээдл уга. Зөвэрт тагчк болад одцхав. Чиңхд нанд эн күүндвр йир соньн болж сангдв. Ашднь эн йир юуһар төгсдгж гиж санад би нам ода төгстлнь герүр орлго бээсл чигн гиж шиидүв. Болв чигн—эн төвшүнэр келэд бээсн күн—яһсн таньл дуута күн болхмби,—гисн санл мини толһаһас һарлго бээв.

— Не, тер комбайна ясврт кәдлж би ю олхмб?.. Ода тракторт кәдлхлэ—хамгин олврта цаглм? Нанд гер-бүлән тежэх кергтәй аль угай?—гисн дун дәкн шинәс һарв.

— Чи невчк буру ухалжанач. Олвр йирин кергтә. Тер угаһар бә гиж чамд келхәр седжәхшив. Болн, күүнә жирһл һанцхн мөңгнәс тогтсн юмн биш. Олвр гисн—цаг зуурин юмн болдмн. Бидн дээнд йовад, орн-нутган харсхларн, мөңгн бәәтхә, улан әмән доталлго йовлавидн. Үкж одхв гиж бийән әрвлдго биләвидн. Орн-нутгимдн хортн дииләд, эзләд орквзго гиж зовдг биләвидн. Тегәд чигн бидн хортыг күүчәд, диилвр бәрләвидн.. Чиниһар болад, нанд мөңг өгн гижәхш, ю хәәж би дәәлдхви гиһәд, күн болһн хооран цухрад бәәсн болхла, чи ода трактор залж, комбайн ясж, әврә һазртан иигж таварн бәәх биш, альд, ю кеж йовх бәәсичнь кен меднә?

Зөвәр түдс гижәһәд төвшүн дуута күн генткн сурв:

— Чини эцкчнь яһла?

— Дәәнд одад, хәрж ирсн уга,—гиж арһул өгсн хәрү соңсгдв.

— Не, тегәд, чини эцк дәәнд әмән мөңгнәс хулдсн болх гиж санжанач?

— Уга. Яһад хулдх билә...

— Терчнь чини, мини, чамла әдл иим кесг улсин төлә әмән өгсмн. Һарһсн эцкчнь уга болв чигн чамд орн-нутгчнь, оли әмтичнь асрад, өскәд, эрдм дасхад, механизатор кев. Түүг меджәхшийч тегәд?

— Меджәнәлв, меджәнәв...

— Механизатор болхларн—чи техникд дурта, седк-лән өгсн төләдән энүг әс даслчи?

— Тиим. Чик.

— Техникд дурлх, терүг энкрлх седкл күн болһнд үүдэд бээдмн биш. Дурн угад — нүдн уга гиж келгддмн. Дурн бээхлэ бүтхэс биш, дурн уга болхла, керг һартас алдрад унад бээдмн. Тегэд чигн эн комбайн ясһиг чамд даалһхар седлэв. Ясвр йир жанһрта. Күн болһн терүнд чидл күршго. Чини чидл күрхиг би лавта меджәнэв. Мел тер учрар чамаг терүнд тэвх кергтэ гиж ухаллав. Ода яахв? Кемр чини тускар хажһр ухалж, буруһар нээлжэсн болхла, арһ уга, мини гем. Тиигхлэ, талдан кү хээх кергтэ болж һарчанав. Чи трактортан чигн көдлэд, олвр икэр шингэж чаджанаач.

Эн үгин хөөн зөвөр тагчк болад одцхав. «Ода тернь ямаран хэрү өгдгж» гисн тоолвр намаг соньмсулв.

— Уга. Талдан кү бичэ хээтн. Би однав. Яснав. Кедү цага болзгтав? Кезэ күртл ясж дуусхмб? — гисн дунгенткн һарв.

— Хэрнь терлм! Чамаг буру гишгог би медлэв. Экн авгтан халурхн тусчкад, «керго» гижэсичнь медэ билэв. Ода ухалад, тоолад, керг ямаран чинртэһинь эврэн медвч. Терүндчнь ханжанав. Болзг гиж тотахд йир кецү. Комбайн хуучн. Ясврнь ик. Ода юуһинь чамд заахв? Эврэн меджәнэч. Меджэх күүнд зааһад, зэкрэд керг уга гиж санжанав. Эрт кех дутман — сэн болжахов.

— Гем уга. Кехв. Удадулго дуусж үзсв. Тракторан кенд өгхмб?

— Өгх кү олхвидн. Ардасчнь илгәнэв.

Эн хоорнд гертк улсин бослдсн, тоб-тоб ишксн көлин ө сонсгдв.

— Э-э. Герән бэрж дуусжанаач? — болж төвшүн дута күн сурв.

— Дуусхдан өөрдж йовнал. Цол баһ болад бөөнэ. Дэкэд невчки материал дутад бас бэрг болжана.

— Не, сэн. Түүгичнь олхд бидн дөң болж үзсвидн. Директорла күүндсв. Буру гих уга гиж санжанав. Дөң болх.

— Тиим болхла сэн. Ханжанав. Не, би йовнав, — гисн дун сонсгдв.

Удсн уга. Салькинд шатад, чирәнь дошиһэд харлад одсн, күдр цогцта, өңгнь цөлдэд бээсн цээвр пиджакта, һучад эргн чигэ наста, тиньгр дүрстэ залу гертэс шурд һарч ирэд, мини өөгүр адһмта ишкдлэр давад һарад одв.

Тер дарунь би конторур орад ирүв. Дэрк мини, өм-
ним кен бээхинь үзлтн! Бога Санж! Мана отк-нутгин за-
лу. Дээнэ өмн нанла хамдан редакцд көдлж йовсн үү-
рм — журналист.

Намаг үзн Санж ормасн үкс босад, тосж ирэд, ми-
ни хариг хойр харарн атхж мөндлв. Цацмдн тусчкад,
кенэс чигн экн авгтан үг харч өгхш. Зугл мана нүдд
инэмсглнэ, нань юмн дав деерэн уга.

Тиим кевэр, дээнэ өмн салснас нааран хөрн жил
болсн хөөн Бога Санжла би түрүн хархув, Эн цагин
эргцд үзсн, сонссн тоотан, йовж давж харсн хаалһан
хооридан келлцж күүндхд манд цаг ахрдад бээв. Мини
үр Санж эн цагин эргцд үзсн, кесн, күцэсн хамгнь күү-
ни оньг тусхам чигэ соньн болж нанд медгдв. Тегэд те-
рүнэ тускар бичэд, олд медүлслчнь гиж ухаллав. Тер
ухалвран би ода-эн келврэрн күцэсл чигн гих нөөллтэ
бөөнөв.

Бога Санж тер фермин залач болж көдлжэсн бээж.
Тер цагт фермин залачин көдлмш гисн йир жаңһрта,
нэрн болчкад күнд билэ. Шин бүрдсн ферм. Цуһар ги-
лтэ шин ирсн улс. Эдл-ахун малан хэлэх кергтэ, теднд
хот-хол белдх кергтэ. Һазр хаһлх, тэрэ тэрх, терүг ху-
раж авх, урһинь госүдарствд орулж өгх. Машид, тех-
ник күртхш. Трактормуд, комбайнмуд хуучн. Тасрхан
уга ясвр кергтэ. Тосхлт дала кех керг бас бээсмн. Эм-
ти бээх гермүд бэрх керг — эмтин бачм керг. Малдан
хаша-хаац келһн бачмарн бас терүнэс тату биш билэ.
Тосххар, бэрххэр седхлэ — материалмуд уга. Харһа, ши-
фер, тоосх болһн тоота. Цуг эн хамг фермин залачин
зовлң, килмж. Терүг хаһлх, арһинь хээх, дуту-дундинь
тегшлх күн эн.

— Төвкнүн сууж, цөөһөн уудг цол күртхш, — гиж
Санж келв.

Терүгинь би иткүв. Цөн минут урд Санж, одак йовж
одсн тракторист хоорнд болсн күүндвриг сонсад би Са-
нжд келүв:

— Чинһн гем мини биш. Терздэн шил тэвж авх ке-
ргтэ, — гиж би шог хархув.

— Кергтэһинь эврэн чигн меджәнэв. Ода деерэн шил
олдж өгчөхш, — гиж Санж хэрү өгв.

— Сонссн болхла, нам улм сэн. Эврэн медхч. Күн
болһнла гилтэ тийгж күүндх кергтэ болна. Ода яахв?
Цуһар эврэ зөвтэ, цуһар эврэ учрта. Ода терчнь ком-

байн яслһнд кәдлхләрн, тракторар кәдлснәни өрәлин кир чигн мөңг олшго болжан. Гертә-бүлтә күн болжана. Теднән асрх кергтә. Гер бәржәнә. Терүнднъ бас мөңгн кергтә. Тер бийнъ, кәргиг ахлулад, зөвән өгв. Хөрн — һучн жил урд тиигж келгүлхәр седсн боллчнь — һаран сажчкад йовж одх билә. Ода әмтнә серл делгү өсснә ил темдгнь эн болжана. Олнд, әдл-ахуд, орн-нутгт кергтә гихлә, кәрго, кехшив гиж бийән ончлдг күн ода берк.

Санжһн келсн эн үгиг буру гиж келж болшго билә. Болв чигн, олиг һарддг, залдг, заадг, кәдлгдг күүнәс бас кесгнь йилһрнә. Күн болһна седкл, ухаг, ю санж, тоолжахинъ медх кергтә. Тер бас баһ эрдм биш. Негн-ләнъ эвәр күүндх кергтә, наадкланъ — шүрүһәр күүн-дәд, зааһад, закрх кергтә. Һурвдгчиннь үгднъ орх керг-тә. Кенләнъ юн ирлцхинъ олад авлтн! Амр төр биш. Энүнд ухани тоолвр, насн-жирһлин дамшлт, бийин дад-мг, йоста үнн чик коммунист күүнә медрл, чинр, сурһ-мж кергтә. Тиим чинр Санжд бәәхиг — тер күнд цагла хойр жилин эргд фермин залач болж эн кәдләд, эврә коллективәрн «Сухотинский» совхоздан бәәтхә, бүкл райондан нүүрлэгч тоод йовснь герчлж медүлв.

Тәвн йисдгч жил Бога Санжиг «Сухотинский» совхо-зин коммунистһр эврәннь партбюрон сегләтрт сунһсн йовдл — эврә утх-үндсәрн, фермин залач болж кәдлж йовх цаглари бийән сәәнәр медүлснлә залһлдата бол-жаханъ бас үнн. Терүндән хойр жил кәдлснәни дару пар-тин таһһчин комитет Бога Санжиг «Хальмг үнн» газетд кәдлмшт тәвб. Эн газетин корреспондентин кәдлмшт Санж йоста гидг бат, нег мөсн тоолврта, дуту-дунд, бу-ру хамгла эвцлдән уга, селәнә әдл-ахун кәдлмшиг сә-әнәр медж, чик, хаһһринъ йилһж, учр-үндсинъ йилһж, илдкж чаддг коммунист-журналист болжахин медүлв.

Жирн хойрдгч жил, селәнә әдл-ахуг өөдлүлхин туск төриг партин Центральн Комитет һал маһнад тәвсн са-амла, коммунист Бога Санж хәрү селәнә әдл-ахун про-изводствур одхар шиидв. Приозерн района Чкаловин нертә совхозин коммунистһр энүг партбюрон сегләтрт сунһв. Эн кәдлмштән Санж бас олнд сурһмж өгч, кер-гән сәәнәр медж кәдлж чаддг партийн һардачан үзүлв.

Ода Бога Санж — наснь тәвн тав күрсн, тер насн-жирһлиннь ик зууһинъ Коммунистическ партин зергләнд йовж, энүнә эгл салдс болж, әмн-цогцан әрвлго цөргл-лһнд өгсн, үснднъ буурл орад бәәсн, үр-сәдан өсксн,

бор-төөлг өвгн. Сүл дөрвн жилин эргцд Приозерн райо-
на залхлдана конторин начальник болж эн көдлжэнэ.

Альд йовб чигн, ямаран көдлмшт тэвб чигн — салдс
күн салдс кевэрн. Энүнэ өгсн хардврнь төв, күцэлһнь
дигтэ болна.

Аш сүүлднь, келхэс,— Бога Санжин болн энүнлээдл
им кесг-кесг олн улсин хөвин тускар ухалад санхла—
мана орн-нутгт тэвн жил урд болсн Октябрьск революц
гисн — күмн делкән туужд орсн 1917 жилин һанцхн өдр
биш, эн — мана Коммунистическ партъ, Советин йосн,
шин кү, социализм, коммунизм тосхх улс сурһж, асрж,
бадмшрулж өсклһәр кесг олн сармудт, жилмүдт цуцрл-
тан угаһар кесн ик гидг чинртэ көдлмшин аш болжахнь
ил медгднэ. Тиигж өскж, босхсн советск улст, партин
эгл салдсмудт ода Төрскндән, олн-эмтндән үнн насн-
цогцан кевтнь нерәдж, церглһн эрүн кергнь, хөв-киш-
гнь болж һарна.

1967 жил.

